

санепідемстанція, шкірно-венерологічний та туберкульозний диспансери, два лікарняних та один фельдшерський здоровпункти, працював будинок санітарної культури. В перерахованих медичних установах працювало 50 лікарів та біля 120 середніх медичних працівників [5,90]. Завдяки самовідданій діяльності медиків в Черкасах на кінець 1945 р. вдалося ліквідувати захворюваність на висипний та поворотний тифи та зменшити рівень захворюваності на інші інфекційні хвороби. Покращилися у бік зменшення і показники кількості загальної захворюваності населення.

Звичайно, за короткий період 1943–1945 років неможливо було повністю ліквідувати медико-санітарні наслідки війни та окупації й відновити довоєнний рівень надання медичної допомоги. Вирішення даних проблем продовжувалося в наступні роки відбудови.

1. Велич подвигу народного. — Черкаси, 1995.
2. Державний архів Черкаської області (далі ДАЧО). — Ф.Р — 2921, оп.1, спр.1.
3. ДАЧО. — Ф.Р — 121, оп.1, спр.19.
4. ДАЧО. — Ф.Р — 72, оп.2, спр.9.
5. Духовна спадщина Черкаського краю / Упорядник Г.В.Суховершко. — Черкаси, 2000.
6. Ларін А.Ф., Маковська Н.В. Боротьба за поліпшення санітарного стану визволених районів УРСР (1943–1945 рр.). // Український історичний журнал. — 1986 — №12.
7. Тридцятиріччя охорони здоров'я трудящих в УРСР 1917–1947 рр. — К., 1948.

Голиш Л.Г.,

аспірантка Черкаського національного
університету ім. Б. Хмельницького

ФУНКЦІОНУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ УСТАНОВ ДЛЯ ПОСТРАЖДАЛИХ НЕПОВНОЛІТНІХ ГРОМАДЯН ЧЕРКАЩИНИ В ПЕРІОД ВІДБУДОВИ (1943-1950 РР.)

Неймовірно випробування воєнної доби особливо боляче зачепили наймолодшу частину українського соціуму. Війна позбавила багатьох неповнолітніх українців родинного затишку, перетворивши їх на сиріт і безпритульних. Владні партійно-радянські структури намагалися зарадити цій ситуації, розгортаючи мережу спеціальних установ для постраждалих дітей.

Незважаючи на беззаперечну актуальність та наукову цінність означеної проблеми, вона по суті залишається цілинною у вивченні. Абсолютно не розроблена вона й на регіональному рівні. Виходячи з цього, метою даної розвідки є аналіз особливостей функціонування спеціальних дитячих установ Черкащини у відбудовний період (1943-1950 рр.) Залучений емпіричний матеріал в основному стосується районів нашого краю, які у досліджуваний період входили до Київської, Полтавської та Кіровоградської областей.

Після визволення Черкащини від гітлерівських загарбників (вересень 1943 - березень 1944 рр.) у системі заходів органів місцевого самоврядування та компартійних комітетів дедалі більше місця належало питанням допомоги сиротам, боротьби з дитячою бездоглядністю і безпритульністю. А масштаби цього примноженого страшною війною соціального лиха були справді вражаючими і про це засвідчують статистичні дані та конкретні факти. Так, по Кам'янському району (тоді - Кіровоградської обл.) на вересень 1944 р. було обліковано 144 дитини-сироти, на квітень 1945 р. - 182, а на січень 1946 - 198 [1, 1,2,9]. Подібне спостерігалось і інших районах краю.

Слід зазначити, що до категорії позбавлених родинного затишку дітей відносили не лише круглих сиріт. Наприклад, серед 53 підопічних Смілянського будинку дитини 34 були напівсиротами, у 3-х батьки знаходилися на фронті, решта малюків зовсім не мала батьків [2, 41]. До збільшення кількості безпритульних дітей долучалася й радянська репресивна система. Адже чимало неповнолітніх громадян опинилися в такій соціальній категорії з причин незаконних арештів і заслання їхніх батьків як "ворогів народу" [3, 50].

З метою допомоги постраждалим внаслідок війни дітям і підліткам центральні та місцеві владні структури створили необхідну нормативно-розпорядчу базу, провели багатогранну організаторську роботу. Так, ще в березні 1943 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили спільну постанову "Про організацію допомоги дітям-сиротам, батьки яких загинули в боях чи були замучені й розстріляні фашистськими загарбниками." Цей директивний документ зобов'язував виконками обласних рад депутатів трудящих та обкоми партії забезпечити виявлення та облік дітей-сиріт, створити пункти прийому і розподілу бездоглядних (приймальники-розподільники), розгорнути мережу спеціальних установ для постраждалих дітей (дитячих будинків різного типу, будинків дитини), а також проводити

роботу з патронувannya цієї соціальної категорії, влаштування під опіку, організації усиновлення тощо. Для керівництва цією роботою було утворено державну комісію, яку очолив заступник голови РНК УРСР М. П. Бажан [4, 341-342].

Постанова РНК УРСР № 307 від 28 вересня 1943 р. націлювала на практичне вирішення питань розгортання мережі дитбудинків [5, 77], а спільна постанова уряду УРСР та ЦК КП(б)У № 917, ухвалена в липні 1944 р., поставила вимогу місцевим органам влади посилити роботу по боротьбі з дитячою бездоглядністю і безпритульністю [6, 59]. І наступні роки у розпорядчій діяльності центральних органів влади ці питання займали пріоритетне місце.

На виконання означених директив на місцях приймалися відповідні рішення та проводилася конкретна робота. Так, лише за 1944 р. Полтавським облвиконкомом було ухвалено 8 постанов з питань допомоги бездоглядним і безпритульним дітям, створення та діяльності дитячих спеціальних установ [7]. Таку ж розпорядчу активність у цих питаннях демонстрували й керівні органи Вінницької, Київської та Кіровоградської областей.

При виконкомах обласних та районних рад депутатів трудящих було утворено комісії для боротьби з дитячою бездоглядністю і безпритульністю та запроваджено інститут громадських інспекторів з цих питань, які діяли в певних мікрорайонах. Ці структури та персоналії проводили велику роботу по облаштуванню життя знедолених дітей. Так, у Кам'янському районі станом на квітень 1945 р. з 182 виявлених дітей-сиріт 76 було направлено в дитбудинки, 100 - на індивідуальне патронувannya, 3 - під колективну опіку колгоспами, а 3 було усиновлено [1, 2].

Поряд з цим досить часто місцеві органи влади проводили цю роботу формально, а подекуди комісії по боротьбі з дитячою бездоглядністю і безпритульністю навіть не були створені. Такі факти, наприклад, було встановлено в результаті перевірки органами прокуратури Київської області роботи з цих питань Ладижинського райвиконкому (нині - Уманський район) [8, 7].

Провідну роль у соціальній реабілітації постраждалих неповнолітніх відігравали спеціальні дитячі установи, роботою яких поряд з центральними опікувалися й місцеві органи влади та управління.

Велику роботу по виявленню та влаштуванню бездоглядних і безпритульних дітей проводили органи НКВС, які поряд з цим

відповідали за діяльність дитячих приймальників-розподільників. Як правило, знедолені діти перебували в цій установі близько двох тижнів і, якщо батьки не відшукувалися, таких неповнолітніх через органи народної освіти та охорони здоров'я направляли у дитбудинки, будинки дитини, на патронування та усиновлення. Підлітків віком понад 14 років за допомогою мобілізаційних відділів влаштовували на роботу в промисловості чи сільському господарстві [9, 81-82]. Приймальник-розподільник на 50 місць функціонував, зокрема, в м. Черкаси [10, 17].

Як засвідчують джерела, існувала гостра проблема з влаштуванням 15-річних підлітків, які становили контингенти дитприймальників-розподільників. Так, у розпорядженні виконкому Київської обласної ради депутатів трудящих від 15 січня 1947 р. наголошувалося на тому, що керівники підприємств та радгоспів чинять спротив прийому на роботу цієї категорії неповнолітніх [11, 1].

Ключове місце у влаштуванні життя дітей-сиріт займали дитячі будинки як звичайного, так і спеціального типу. Невдовзі після визволення Лівобережжя краю уже 10 листопада 1943 р. було прийнято спільну постанову бюро Полтавського обкому КП(б)У і виконкому обласної ради про відкриття до 1 грудня того ж року щонайменше 16-ти міжрайонних дитячих будинків з контингентами 2200 вихованців, у тому числі й установи такого типу в Золотоніському районі [12, 180]. Подібні постанови було ухвалено й владними структурами Вінницької, Київської та Кіровоградської областей.

Відповідні рішення місцевої влади про розширення мережі та збільшення контингентів дитбудинків приймалися і в подальший період. Так, постановою виконкому Київської обласної ради депутатів трудящих № 673 від 16 квітня 1947 р. передбачалося додатково відкрити дитбудинки у м. Шполі, с. Дубова Бабанського (тепер - Уманського) району та смт Катеринополі на 100 вихованців у кожному, а в с.Селище Корсунь-Шевченківського району і с. Дубіївка Смілянського - з контингентами по 75 дітей. Планувалося також суттєво збільшити контингенти вже існуючих дитбудинків [13, 129-131]

Для дітей полеглих військовослужбовців та партизанів створювалися спеціальні дитбудинки Наркомату освіти, які відрізнялися від звичайних дитустанов дещо кращим фінансуванням та матеріально-технічним забезпеченням. Так, згідно постанови РНК

УРСР № 193 від 11 березня 1944 р. відкривалися спеціальні дитбудинки у м. Золотоноші на 150 місць, м. Умані - на 120, м. Черкаси - на 100 [14, 55; 15, 48].

Чисельність та контингенти дитбудинків як звичайного, так і спеціального типів неухильно зростали. Основні відомості про дитбудинки Черкащини, які знаходилися на території районів тодішніх Київської та Полтавської областей, містить матеріал таблиці 1 [Скл. за: 16, 25-49].

Як випливає з наведеної таблиці, у районах Черкащини, які входили тоді до Київської та Полтавської областей, налічувався загалом 21 дитбудинок, в тому числі, 15 - загального типу і 6 - спеціального. Їх контингенти у 1948 р. становили сумарно 2630 вихованців, що дещо перевищувало заплановані показники.

Тяжкий повоєнний час вимагав і створення будинків дитини, в яких утримувалися немовлята-сироти віком до трьох років. Згідно постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 23 серпня 1943 р. органи Наркомату охорони здоров'я, в компетенції яких переважно й знаходилися питання турботи про немовлят, відразу, в міру визволення районів краю, розпочали надзвичайно копітку і відповідальну роботу з розгортання мережі будинків дитини [17, 463]. Про те, що місцеві органи влади постійно тримали в полі зору проблеми роботи цих специфічних установ, засвідчує, зокрема, відповідна постанова виконкому Київської обласної ради депутатів трудящих № 2301 від 15 жовтня 1948 р., якою серед іншого передбачалося збільшити кількість ліжок у Смілянському будинку дитини з 65 до 115, а в Черкаському - з 50 до 75. Цим документом визначалися й конкретні заходи щодо поліпшення фінансування та матеріально-технічного постачання закладів для наймолодших сиріт [18, 93-96].

Згідно нормативних документів з метою забезпечення малюків віком до одного року материнським молоком у штати будинків дитини вводилися годувальниці. Кожна з цих специфічних працівниць обслуговувала двох немовлят [19, 42].

Одним з наслідків війни було зростання чисельності дітей-інвалідів, що спонукало владу розгорнути мережу спеціальних установ для такої категорії неповнолітніх. Для прикладу, в м. Черкаси було відкрито дитбудинок для дівчаток з фізичними вадами, де в 1946 р. утримувалося 36 дітей. Серйозне каліцтво мало 20 дівчаток, при цьому четверо не могли самостійно пересуватися, а трое

Відомості про дитбудинки Черкащини станом на лютий 1948 р.

№ п/п	Назва дитбудинку	Місце знаходження	Всього вихованців		Площа спальних приміщень		Площа робочих приміщень		Кіль-ть ліжок в ізоляторі
			план	факт.	загальна	на 1 дит.	загальна	на 1 дит.	
Загального типу									
1	Золотоніський	м. Золотоноша	150	179	280	1,5	252	1,4	8
2	Звенигородський	м. Звенигородка	240	235	308,5	1,3	77	0,3	10
3	Смілянський №3	м. Сміла	200	200	264	1,1	300	1,5	10
4	Черкаський №2	м. Черкаси	100	96	165	1,6	125	1,2	4
5	Черкаський №3	м. Черкаси	100	97	184	1,8	-	-	2
6	Уманський №2	м. Умань	150	148	283	1,9	32	0,2	6
7	Чайковський	с. Чайківка Христин. р-ну	140	126	150	1,2	110	0,9	7
8	Житницький	с. Житники Жашківського	75	80	148	1,8	56	0,7	3
9	Дзензелівський	с. Дзензелівка Маньківського	100	100	217	2,1	45	0,4	3
10	Тальнівський	м. Тальне	75	75	76	1	-	-	-
11	Городищенський	м. Городище	100	105	75	0,7	103	0,9	5
12	Смілянський №2	с. Дубіївка Смілянського	75	80	130	1,6	50	0,6	5
13	Дубівський	с. Дубова Бабанського	100	90	130	1,4	43	0,5	4
14	Селищанський	с. Селище Корсунь- Шевченківського	75	60	100	1,6	40	0,6	3
15	Катеринопільський	смт. Катеринопіль	75	79	155	1,9	-	-	-
Спеціального типу									
1	Золотоніський №1	м. Золотоноша	150	191	342,5	2,3	350	1,8	22

потребувало протезування. Щодо вікового складу цих підопічних, то одна була 6- річною, 5 - мали вік 7-8 років, а 14 вихованок - 9-12 років [20, 4]. У містах Золотоноші та Умані були розташовані установи для глухонімих дітей, в Умані та с. Бакаївці (Золотоніщина) - для олігофренів, а в м. Звенигородці - для хворих на грибкові недуги [21, 73].

З державного та місцевих бюджетів виділялися певні кошти на утримання спеціальних дитячих установ, проте, зрозуміло, вони були недостатніми. Так, у IV кварталі 1947 р. для Дубівського (Бабанського району) та Катеринопільського дитбудинків було асигновано по 112,1 тис. крб, для Дзензелівського (Маньківського району) - 120,5 тис. крб., а для Селищанського (Корсунь-Шевченківського району) - 84,9 тис. крб. [22, 137]. Для організації допомоги дитустановам з боку державних, партійних, комсомольських органів та громадських організацій створювалися піклувальні ради, а з метою хоча б часткового вирішення проблеми матеріального забезпечення при дитбудинках та будинках дитини було організовано підсобні господарства і майстерні [15, 93-97].

Переважно з об'єктивних, а також і певних суб'єктивних причин умови утримання вихованців дитустанов залишали бажати кращого. Як правило, ці специфічні заклади розташовувалися у пристосованих, часом напівзруйнованих і холодних спорудах, в яких через нестачу скла вікна на 40-50% було закладено цеглою або забито фанерою. Спальні та робочі приміщення були надзвичайно тісними: на одного вихованця пересічно припадало від 0,7 до 1,7 кв. м площі [23, 26].

Через відсутність достатньої кількості спальних місць, діти спали по 2-3 на одному ліжку, або й взагалі розташовувалися на підлозі. Катастрофічно не вистачало стільців, столів, шаф, вішалок, тумбочок та м'якого інвентарю. Одягом та взуттям вихованці дитустанов забезпечувалися в середньому на 60%, тому в холодну пору року вони могли покидати приміщення лише по черзі. Бракувало також засобів особистої гігієни, а в будинках дитини - пелюшок, іграшок, нічних горщиків [24, 152-153].

Не відповідало чинним санітарним нормам і харчування дитячих установ: воно було малокалорійним і, як правило, неякісним. Через велику скруту повоєнного часу торгівельні організації не мали змоги повністю отоварювати фонди харчових продуктів для дитустанов. Для прикладу, в другому півріччі 1945 р. Смілянському будинку дитини було відпущено масла - 136 кг замість 187 запланованих,

молока - 2141 л (за планом - 3492), круп - 278 кг (392), борошна - 84,5 (93), яєць - 2643 шт. (3535). Вкрай мало надійшло м'яса, а сиру та цукерок немовлята не одержали зовсім [19, 43].

Для посилення тези про незадовільне харчування вихованців дитустанов, наведемо приклад типового денного меню (Черкаський дитбудинок № 2, 28 листопада 1948 р.): сніданок - картопля і чай з повидлом, обід - борщ і макарони, вечеря - суп пшоняний [16, 206]. Досить поширеною була практика, коли дитячим спецзакладам надходили альтернативні, менш калорійні й корисні продукти: замість коров'ячого масла - рослинна олія, м'яса - яєчний порошок, цукру - печиво, круп - картопля тощо. За рекомендаціями Наркомату охорони здоров'я як джерело білків і вуглеводів у меню для вихованців дитустанов включалися соя, дріжджі, рибне борошно, мальтоза. Для харчування утриманців Смілянського будинку дитини у 1945 р. широко використовували лісові ягоди, жолуді та каштани [25, 18; 19, 43].

На жаль, досить часто спостерігалися випадки розтрат та присвоєння цінностей персоналом дитячих установ, грубого порушення фінансової дисципліни, злочинної недбалості посадовців. Такі факти, зокрема, було встановлено по дитбудинку № 2 м. Умані, де незаконна розтрата асигнованих коштів сягнула близько 15 тис. крб. і мало місце розкрадання продуктів [26, 134]. З вини директора Звенигородського дитбудинку № 1 у 1947 р. було розкрадено одягу, взуття, матеріалів на суму понад 87 тис. крб. [27, 84]. Ревізією у дитбудинку № 2 м. Сміли в січні 1949 року поряд з фінансовими махінаціями було виявлено і факти незаконного використання господарських приміщень установи для утримання живності, яка належала директору та персоналу [28, 15].

Звісно, з боку правоохоронних органів ці факти не залишалися непоміченими: винних посадовців притягували до дисциплінарної, адміністративної, а то й - кримінальної відповідальності. Так, було віддано під суд директора Звенигородського дитбудинку № 1 Журавського (1947 р.) [27, 84] та Уманського № 1 Свистильникову (1945 р.) [26, 134].

Прямим наслідком не завжди належних умов утримання вихованців дитячих установ стали різного роду захворювання. У середовищі підопічних цих закладів були поширені такі небезпечні хвороби, як туберкульоз різних форм, анемія, гіпотрофія, рахіт, трахома, малярія, ревматизм, педиккульоз, короста, піодермія,

стригучий лишай, венеричні захворювання, кір, скарлатина, коклюш, вітряна віспа, дизентерія, цинга, дифтерит, пневмонія, тиф, кишково-шлункові розлади, фурункульоз тощо [29, 1,65]. Так, у 1948 р. в Звенигородському дитбудинку спостерігався спалах епідемії дифтерії (18 випадків) та кору (45). У Городищенському дитбудинку було зареєстровано 29 випадків захворювання дітей трахомою. 43% вихованців Смілянського № 2 та Чайківського (Христинівський район) дитбудинків виявилися тубінфікованими [16, 66].

Досить високим був показник летальності серед хворих вихованців будинків дитини. Так, з семи підопічних Смілянського будинку дитини віком до одного року, які хворіли на токсичну дисперсію, пневмонію і менінгіт, померло п'ятеро [19, 45].

Таким чином, з метою мінімалізації тяжких наслідків війни для постраждалих неповнолітніх громадян владні структури провели на території Черкащини досить багатопланову розпорядчо-організаторську роботу. У стислі терміни було розгорнуто мережу спеціальних установ для знедолених дітей: приймальників-розподільників, дитбудинків загального і спеціального типів, будинків дитини, спецзакладів для інвалідів. Ці установи стали справжнім прихистком для специфічної категорії юних краян, тут здійснювався процес їхньої соціальної реабілітації, підготовки до самостійного життя, а відтак це сприяло відновленню і збереженню національного генофонду, який був суттєво підірваний страшною війною. Однак у силу об'єктивних та певних суб'єктивних причин забезпечити повною мірою належні умови функціонування спеціальних дитячих установ не вдалося, тому їх вихованці дуже потерпали від неймовірних труднощів повоєнного часу.

1. Державний архів Черкаської області (далі - ДАЧО), ф. Р-3324, оп. 1, спр. 13.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 342, оп. 1, спр. 13.
3. Зинич М.С. Будни воєнного лихоліття. 1941-1945: В 2 вып. - М., 1994. - Вып. 1.
4. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны: Документы и материалы: В 3 т. - К., 1985. - Т. 2.
5. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4.
6. Гриценко Т.Т. Піклування партії та уряду про дітей // УІЖ. - 1975. - №3. - С. 58-62.
7. Державний архів Полтавської області (далі - ДАПО), ф. Р-4085, оп. 3, спр. 11, 14, 18, 26, 76.

8. ДАЧО, ф. Р-2417, оп. 1, спр. 7.
9. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 7, спр. 1547.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України), ф. 1, оп. 73, спр. 335.
11. ДАЧО, ф. Р-2417, оп. 1, спр. 18.
12. Полтавщина у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу: Збірник документів і матеріалів. - К., 1977.
13. Державний архів Київської області (далі - ДАКО), ф. Р-880, оп. 11, спр. 989.
14. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 3, спр. 11.
15. ДАКО, Р-880, оп. 11, спр. 984.
16. ЦДАВО України, ф. 342, оп. 14, спр. 980.
17. КПРС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: 9-е изд. - М., 1985. - Т. 7.
18. ДАКО, ф. Р-880, оп. 11, спр. 1108.
19. ЦДАВО України, ф. 342, оп. 14, спр. 3669.
20. Там само, ф. 348, оп. 3, спр. 166.
21. Там само, ф. 582, оп. 10, спр. 429.
22. ДАКО, Р-880, оп. 11, спр. 1005.
23. ЦДАВО України, ф. 342, оп. 14, спр. 3615.
24. Там само, спр. 666.
25. Там само, спр. 3625.
26. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 73, спр. 243.
27. ДАЧО, ф. Р-1626, оп. 1, спр. 49.
28. Там само, ф. Р-2688, оп. 1, спр. 29.
29. ЦДАВО України, ф. 342, оп. 14, спр. 136/04.

Чиж М.М.,

аспірант Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького

РОБОТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА ЧЕРКАЩИНІ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ТЕРИТОРІЇ ВІД НІМЕЦЬКО-ФАШИСЬКИХ ОКУПАНТІВ

Війна потребує масштабної мобілізації всіх наявних матеріальних та людських ресурсів, які підпорядковуються одній меті – перемозі над ворогом. Важливого значення в цей час набуває діяльність правоохоронних органів. Під час ведення військових дій вони активно включаються у протистояння із зовнішнім ворогом, але не меншої уваги приділяють боротьбі із злочинністю всередині країни, виявленню та покаранню військових злочинців, зрадників Батьківщини.